

De deletie van de slot-*n*

HANS VAN DE VELDE & ROELAND VAN HOUT*

Abstract

The study of *n*-deletion in Dutch in spontaneous speech copes with some serious drawbacks. Two of these are dealt with in this article: the frequency problem and the co-occurrence problem. In the experiment reported upon here three linguistic factors were systematically incorporated: word-type, lexical item and righthand environment. The subjects were speakers of standard Dutch stratified for community (The Netherlands vs. Flanders), region, age and sex. The experiment revealed effects of the (external) factors community, region, and an interaction of community by sex. There are also effects of prosodic boundary and focus, but the (internal) factors word-class, suffix and (un-)derived show that *n*-deletion is not a pure postlexical process.

1 Inleiding

In het Standaard-Nederlands kan een finale /*n*/ die aan een morfeemgrens voorkomt na een sjwa weggelaten worden (Booij 1995:141). Dit verschijnsel wordt doorgaans *deletie van de slot-n* of *n-deletie* genoemd. In deze bijdrage brengen we verslag uit van een quasi-experimentele studie naar de deletie van de *slot-n*, waarbij het verschijnsel ingeperkt wordt tot woordfinale /*n*/ na sjwa.¹ We bestuderen daarbij zowel externe als interne factoren. De studie van de externe factoren richt zich op de verschillen tussen Nederland en Vlaanderen, de regionale verschillen binnen beide gemeenschappen en de rol van de factoren sekse en leeftijd. De studie van de interne factoren concentreert zich vooral op verschillen van morfologische aard.

In het merendeel van de descriptieve en prescriptieve studies over de uitspraak van het Standaard-Nederlands wordt gesteld dat de *slot-n* vaker weggelaten dan uitgesproken wordt, dat ze het meest gerealiseerd wordt voor een klinker en bij nadrukkelijk spreken en dat er regionale verschillen zijn (zie Van de Velde 1996:145-147). Ook Heemskerk & Zonneveld (2000:31-32) sluiten zich hierbij aan. Hoekstra (2000) stelt zich extremer op:

* Beide auteurs zijn lid van het Center for Language Studies. Hans Van de Velde (Uil OTS) is verbonden aan de Universiteit Utrecht (Taalwetenschap, Trans 10, 3512 JK Utrecht; hans.vandavelde@let.uu.nl) en aan het Laboratoire de Phonologie van de Université Libre de Bruxelles. Roeland van Hout (CLS) is verbonden aan de Universiteit van Tilburg en de Katholieke Universiteit Nijmegen (Afdeling Taalwetenschap, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen; R.v.hout@let.kun.nl).

1 Koefoed (1979) en Zonneveld (1982) plaatsen het verschijnsel *n*-deletie in een bredere context en stellen dat /*n*/ na sjwa ook voor /*s*/ gedeleerd kan worden (bijv. *jegens*). We beperken ons onderzoek tot woordfinale voorkomens van /*n*/ na sjwa en laten de andere contexten hier verder buiten beschouwing omdat het o.i. om een ander verschijnsel gaat.

Een derde voorbeeld van een multifunctioneel grammaticaal element is de schwa. In het ABN, zowel in de formele spreektaal als in het informele register, worden de geschreven -E en de geschreven -EN aan woordeinde doorgaans uitgesproken als -ɛ (schwa) (De Schutter 1997:354 en anderen). Het uitspreken van de geschreven N lijkt vooral met een poging tot een hoog stijlregister samen te hangen. We kunnen de combinatie van schwa en -N aan het woordeinde dus beschouwen als een fonologische variant van de schwa.

(Hoekstra 2000:137)

Renkema (1995) daarentegen stelt in de *Leidraad van de Woordenlijst Nederlandse Taal* dat in het Standaard-Nederlands de *slot-n* uitgesproken wordt:

Het basisbeginsel van standaarduitspraak

Een woord wordt gespeld met de klanken die hoorbaar zijn in de standaarduitspraak van het woord. Het Nederlands kent *lope*, *lopm* en *lopen*; de standaarduitspraak is *lopen*. Hoewel het begrip 'standaarduitspraak' niet precies gedefinieerd kan worden, geeft het in de praktijk nauwelijks problemen. Er zijn slechts weinig gevallen waarin spellingdeskundigen van mening verschillen.

(Renkema 1995:16-17)

Uit de (soms tegenstrijdige) observaties in de literatuur blijkt dat de *slot-n* variabel gerealiseerd wordt, ook in de standaardtaal. Dat wordt bevestigd door de kwantitatieve studies van Ollevier (1959, zie Pauwels 1969), Koefoed (1979), Van Oss & Gussenhoven (1984), Voortman (1994), Van de Velde (1996), Van Hoek (1998) en Van de Velde & Van Hout (1998). We geven een overzicht van de belangrijkste bevindingen uit deze studies en bespreken welke factoren de realisatie van de *slot-n* beïnvloeden.

Externe factoren zijn in de genoemde studies nauwelijks onderzocht. Van Oss & Gussenhoven (1984) en Voortman (1994) laten zien dat bij het voorlezen de *slot-n* meer wordt uitgesproken dan bij spontane spraak. Van Oss & Gussenhoven (1984) wijzen erop dat de verschillen tussen deze taalmodi niet uitsluitend terug te voeren zijn op stilistische verschillen, maar dat luidop lezen een andersoortige activiteit is dan spontaan spreken. Op basis van gegevens van dezelfde sprekers in verschillende situaties concludeert Pauwels (1969) voorzichtig dat de realisatie van de *slot-n* in Vlaanderen stijlgebonden is: hoe formeler de stijl, hoe meer /n/ gerealiseerd wordt. Tevens speelt de dialectachtergrond van de sprekers een belangrijke – maar niet allesbepalende – rol in de uitspraak van de *slot-n*: bij sprekers uit dialectgebieden waar de *slot-n* wordt uitgesproken (Oost- en West-Vlaanderen) is er een minder sterke tendens om de *slot-n* weg te laten dan bij sprekers uit gebieden waar de *slot-n* ook in de dialecten gedeleerd worden (Brabant en Limburg). Uit Van de Velde (1996) blijkt dat in spontane spraak Nederlandse radioverslaggevers de *slot-n* meer deleren dan hun Vlaamse collega's. Die studie bracht echter geen veranderingen in de periode 1935-1993 aan het licht.

Ook de interne factoren die een rol spelen bij deletie van de *slot-n* zijn slechts in beperkte mate kwantitatief onderzocht. In de fonologische literatuur wordt gesteld dat deletie van

de *slot-n* een puur postlexicaal proces is (Booij 1995). Er zijn echter meer argumenten die tegen dan voor deze claim pleiten.

Koefoed (1979) onderzocht de uitspraak van de *slot-n* op basis van een voorleestaak uitgevoerd door tien standaardtaalsprekers uit het westen van Nederland. Daarbij is geen verschil gevonden tussen woorden waarin *-en* geen morfeem is (bijv. *regen, even*) en woorden waarin *-en* wel een morfeem (suffix) is (bijv. *ballen, spelen*).² De afwezigheid van een morfeemeffect pleit voor deletie van de *slot-n* als een postlexicaal proces.

Andere kwantitatieve studies brengen echter wel een morfeemeffect aan het licht. Van Oss & Gussenhoven (1984:42) wijzen op mogelijke individuele verschillen. Bij hun groep deleerders (die de *slot-n* het meest weglaten voor een pauze) wordt een significant verschil vastgesteld: de *slot-n* wordt meer gerealiseerd in monomorfematische dan in polymorfematische woorden. Een analyse van Nederlandse films uit 1938 en 1982 wijst in dezelfde richting. Tabel 1 laat zien dat in beide perioden de *slot-n* in monomorfematische woorden meer wordt gerealiseerd dan in polymorfematische (Van de Velde 1996:154).³ Van de Velde & Van Hout (1998) analyseerden alle voorkomens van de *slot-n* – die voor een na-saal uitgezonderd – bij de 18 Vlaamse sprekers uit het corpus Van de Velde (1996).⁴ Daarbij kwam een zwak morfeemeffect aan het licht: meer realisatie van de *slot-n* in monomorfematische dan in polymorfematische woorden.

		[-n]		[+n]	
		n	%	n	%
1938	monomorfematisch	21	60.0	14	40.0
	polymorfematisch	174	80.2	43	19.8
1982	monomorfematisch	32	78.0	9	22.0
	polymorfematisch	204	91.5	19	8.5

Tabel 1: Morfeemeffect in de realisatie van de *slot-n* in Nederlandse films uit 1938 en 1982 (N=28, n=516)

Uit Van de Velde (1996) blijkt dat de aard van het suffix eveneens invloed heeft op het al dan niet realiseren van de *slot-n* (suffixeffect), wat in tegenspraak is met een analyse van deletie van de *slot-n* als een puur postlexicaal proces. In Van de Velde (1996) zijn drie typen woorden eindigend op het suffix *-en* onderzocht: infinitieven, persoonsvormen en meervoudsvormen van substantieven. In het Nederlandse subcorpus wordt de *slot-n* die deel uitmaakt van een infinitief meer gedeleerd dan die van meervoudsvormen van nomina en verba. Uitsplitsing van de data naar de rechtercontext laat zien dat die verschillen alleen voor een volgende vocaal opduiken. Voor een pauze en een consonant speelt het

- 2 In het vervolg van deze bijdrage noemen we de woorden waarin *-en* geen morfeem is monomorfematische woorden, de woorden waarin *-en* wel een morfeem is polymorfematische woorden.
- 3 In iedere periode zijn 14 sprekers geselecteerd. Van iedere spreker is geprobeerd 20 voorkomens van de *slot-n* te scoren. De gegevens zijn afkomstig van een werkstuk van Anke van den Eijnde in het kader van een werkcollege sociolinguïstiek en dialectologie aan de KUN (voorjaar 1993).
- 4 Van de Velde (1996) onderzocht variatie en verandering in de standaarduitspraak van het Nederlands op basis van radio-opnames uit de periode 1935-1993. Spontane taaldata van 50 Nederlandse en 18 Vlaamse mannelijke reporters werden hiervoor geanalyseerd. De belangrijkste resultaten zijn samengevat in Van de Velde (1997).

woordtype geen rol, maar dat is mogelijkwerwijs te wijten aan een plafondeffect: in die contexten wordt de *slot-n* in 9 gevallen op 10 gedeleerd, waardoor er weinig variatie overblijft. Ten slotte stellen Koefoed (1979), Zonneveld (1982:346) en Booij (1995:140) – zonder dat dit ondersteund wordt met kwantitatieve gegevens – dat de regel voor deletie van de *slot-n* niet toepasbaar is op verbale stammen, bijv. *ik teken* zou niet kunnen worden uitgesproken als [te.kə]. In het corresponderende substantief kan de *slot-n* wel gedeleerd worden. De aanwezigheid van een dergelijk woordklasse-effect is in strijd met de stelling dat deletie van de *slot-n* een puur postlexicaal proces is, tenzij men de analyse van Zonneveld (1982:354) volgt en aanneemt dat alle werkwoordstammen op een onderliggende sjwa eindigen (bijv. *open-e*).

De bovenstaande argumenten tegen deletie van de *slot-n* als een puur postlexicaal proces nemen niet weg dat de deletieregels niet op postlexicaal niveau actief zijn. De rechtercontext komt in alle studies als de belangrijkste conditionerende factor naar voren. De opvatting dat de *slot-n* vooral voor een vocaal gerealiseerd wordt, is al eerder bijgesteld door Van Oss & Gussenhoven (1984). Uit hun onderzoek blijkt dat voor een pauze de *slot-n* – in vergelijking met de andere contexten (vocaal en consonant) – in sterkere mate gerealiseerd of gedeleerd wordt. Als verklaring voeren ze aan dat voor een pauze sprekers in staat zijn hun uitspraak te sturen. In die context zouden ze dan ook eerder hun normvariant (met of zonder [n]) realiseren. Ze maken daarbij een onderscheid tussen deleerders (laten de *slot-n* het meest weg voor een pauze) en inserteerders (realiseren de *slot-n* het meest voor een pauze). In Van de Velde & Van Hout (1998, 2001) hebben we daarop voortgebouwd en zijn zowel in corpora spontane als voorgelezen spraak drie procédés onderscheiden, die op verschillende manieren onderling gecombineerd kunnen worden:

- verbinden: de *slot-n* wordt het meest gerealiseerd voor een vocaal;
- weglaten: de *slot-n* wordt het meest weggelaten voor een consonant;
- toevoegen: de *slot-n* wordt het meest gerealiseerd voor een pauze.

De resultaten van de hierboven geschetste kwantitatieve studies suggereren dat morfeem- en suffixeffecten wel degelijk een rol spelen in het zeer gecompliceerde proces van deletie van de *slot-n* en dat het bijgevolg geen puur postlexicaal proces is. Een probleem voor de vaststelling van een morfeemeffect is de afhankelijkheid van de eigenschappen van een corpus. In analyses van spontane spraak wordt de onderzoeker voortdurend geconfronteerd met twee problemen die een gedegen linguïstische analyse sterk bemoeilijken: het frequentie- en het samenvaalprobleem. Met het *frequentieprobleem* verwijzen we naar het feit dat er een zeer ongelijke verdeling is tussen de verschillende – mogelijkwerwijs interessante – linguïstische variabelen. In de door ons onderzochte niet-gestuurde corpora stijgt het aandeel van de monomorfematische woorden op *-en* zelden boven de 15% (zie bijvoorbeeld ook tabel 1), waardoor het morfeemeffect moeilijk te testen is. In onze corpora mediataal komen monomorfematische werkwoordstammen zelfs helemaal niet voor. Het *samenvaalprobleem* verwijst naar het feit dat verschillende linguïstische condities niet onafhankelijk van elkaar voorkomen, bijv. infinitieven vinden we vooral voor een pauze, persoonsvormen daarentegen komen relatief weinig voor een pauze voor. Deze problemen zorgen ervoor dat een meer experimentele aanpak zich opdringt voor de studie van deletie van de *slot-n*. Het hier voorgestelde onderzoek is een stap in die richting.

De opbouw van dit artikel is als volgt. In sectie 2 beschrijven we kort hoe de proefpersonen geselecteerd en gestratificeerd zijn. De onderzoeksvragen komen aan bod in sectie 3. De opzet van onze quasi-experimentele studie naar deletie van de *slot-n* wordt geschetst in sectie 4. Vervolgens worden de resultaten besproken: in sectie 5 komen de externe factoren aan bod, in sectie 6 de interne. De belangrijkste resultaten worden samengevat in sectie 7.

2 Proefpersonen

Het onderzoek waarvan we hier verslag uitbrengen, maakt deel uit van een grootschalig onderzoek naar de uitspraak van het Standaard-Nederlands. De *slot-n* is daarbij slechts één van de tientallen variabelen.

Voor ons onderzoek naar de uitspraak van het Standaard-Nederlands hebben we het VNL-corpus samengesteld.⁵ VNL staat voor Vlaamse en Nederlandse leerkrachten. De informanten zijn 160 leerkrachten Nederlands, die gestratificeerd zijn naar gemeenschap (Nederland en Vlaanderen), regio (4x), sekse (2x) en leeftijd (2x). Ze zijn aan de hand van dialectologische en sociaal-geografische criteria geselecteerd via scholen in middelgrote steden. De proefpersonen wisten dat het ging om een Vlaams-Nederlands onderzoeksproject naar de uitspraak van de standaardtaal. De data zijn verzameld in 1999 en begin 2000. Verdere informatie is te vinden in Van Hout et al. (1999).

De keuze voor leerkrachten Nederlands is gebaseerd op een tweetal overwegingen. Ten eerste zijn het professionele taalgebruikers die de standaardtaal dagelijks hanteren. Ten tweede spelen zij als uitdragers van de standaardtaal een normatieve rol. In het onderzoek van Van de Velde & Houtermans (1999) namen zij als beroeps categorie na nieuwslezers van radio en televisie de tweede plaats in als standaardtaalsprekers. We gingen ervan uit dat leerkrachten Nederlands sterker de regionale variatie in de Nederlandse standaardtaal zouden laten zien dan nieuwslezers.

		Kern	Overgang	Perifeer 1	Perifeer 2
Nederland		Randstad	Midden	Noord	Zuid
jong	man	5	5	5	5
	vrouw	5	5	5	5
midden	man	5	5	5	5
	vrouw	5	5	5	5
Vlaanderen		Brabant	Oost-Vlaanderen	West-Vlaanderen	Limburg
jong	man	5	5	5	5
	vrouw	5	5	5	5
midden	man	5	5	5	5
	vrouw	5	5	5	5

Tabel 2: *Het corpus van leraren Nederlands, gestratificeerd naar gemeenschap, regio, sekse en leeftijd (N=160)*

5 Het VNL-corpus is verzameld in het kader van het VNC-project *De uitspraak van het Standaard-Nederlands: variatie en varianten in Vlaanderen en Nederland*, dat een brede registratie en een gedetailleerde inventarisatie van de hedendaagse variatiepatronen in de standaardtalige uitspraak in Nederland en Vlaanderen beoogt. Het onderzoek wordt uitgevoerd aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Universitaire Instelling Antwerpen, maar diverse onderzoekers van andere wetenschappelijke instellingen in Nederland en België zijn er nauw bij betrokken.

Tabel 2 laat zien dat de informanten afkomstig zijn uit vier regio's in Nederland en vier regio's in de Vlaamse Gemeenschap. Er wordt daarbij telkens uitgegaan van een kerngebied, een overgangszone en twee perifere gebieden. Het begrip perifeer moet hier in zijn context opgevat worden, als een geografische karakterisering ten opzichte van het centrum. De keuze van de twee perifere regio's impliceert tevens een maximale variatie in dialectologisch opzicht. In Nederland gaat het om:

- N-R: Randstad, het economische en culturele centrum van Nederland. De geselecteerde steden waar via de scholen naar leerkrachten is gezocht zijn Alphen aan den Rijn en Gouda;
- N-M: Midden, een overgangs- of middengebied in het zuiden van de provincie Gelderland, grenzend aan de grote rivieren met de steden Culemborg, Ede, Elst, Tiel en Veendaal;
- N-N: Noord, een perifeer gebied in het noordoosten van Nederland dat Groningen en het bovenste deel van Drenthe omvat met de steden Assen, Veendam en Winschoten;
- N-Z: Zuid, het tweede perifere gebied in het zuiden van Nederland dat het beneden-deel van Limburg omvat met de steden Geleen, Roermond en Sittard.

Met de keuze van vier regio's kan Vlaanderen geheel worden omvat. De vier regio's, tevens de grote dialectgebieden, zijn:

- V-B: Brabant, het economische en culturele hart van Vlaanderen dat ook het kerngebied is voor lopende veranderingen in de standaardtaal. De geselecteerde steden zijn Heist-op-den-Berg en Lier;
- V-O: Oost-Vlaanderen, een overgangsgebied met de steden Oudenaarde en Zottegem;
- V-W: West-Vlaanderen, het perifere gebied in het westen met de steden Ieper en Poperinge;
- V-L: Limburg, het tweede perifere gebied in het oosten met de steden Bilzen en Tongeren.

Om een duidelijke regionale spreiding tot stand te brengen moesten de geselecteerde leerkrachten vanaf hun jeugd een binding hebben met de regio waarin ze lesgeven. Alle proefpersonen woonden ten tijde van de dataverzameling in het gebied van onderzoek, hadden er ook gewoond voor hun achtste verjaardag en hadden er tenminste acht jaar gewoond voor hun achttiende verjaardag. De twee onderscheiden leeftijdsgroepen zijn jong (tussen 22 en 40) en midden (tussen 45 en 60). Voor wat betreft sekse is er gevarieerd op het biologische onderscheid. Meer details over de onderzoeksopzet kunnen gevonden worden in Van Hout et al. (1999).

Het sociolinguïstisch interview dat bij de proefpersonen afgenomen is, bestaat uit verschillende taken die als volgt geordend kunnen worden op een schaal van gestuurde naar niet-gestuurde spraak: vocalen en consonanten in neutrale context; minimale paren; woordenlijst; voorleeszinne; plaatjes benoemen; routebeschrijving; omzettaak; spontaan gesprek.⁶ De data voor deze bijdrage zijn geput uit de voorleeszinne. Dit stelde ons in staat om een aantal linguïstische factoren onder controle te houden (zie sectie 4).

⁶ De spontane gesprekken uit het VNL-corpus zijn opgenomen in het Corpus Gesproken Nederlands.

3 Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen zijn opgesplitst in twee hoofdvragen, waarbij een aantal subvragen gespecificeerd zijn. We richten ons daarbij vooral op de factoren die in de literatuur geen eenduidig beeld opgeleverd hebben, de rol van de rechtercontext komt in deze bijdrage slechts secundair aan bod.

- 1 Welke rol spelen externe factoren in de deletie van de *slot-n*? Meer specifiek kijken we daar naar de rol van de factoren uit ons onderzoeksdesign en hun interactie:
 - a gemeenschap: zijn er verschillen tussen Nederland en Vlaanderen?
 - b regio: zijn er regionale verschillen binnen iedere gemeenschap?
 - c sekse: zijn er verschillen tussen mannen en vrouwen?
 - d leeftijd: zijn er leeftijdsgebonden verschillen?

- 2 Welke rol spelen interne factoren in de deletie van de *slot-n*? Daarbij komen de volgende factoren aan bod:
 - a woordklasse-effect: is er voor dezelfde lexemen een verschil tussen woordklassen?
 - b suffixeffect: is er een verschil tussen de verschillende typen *-en*-suffixen?
 - c morfeemeffect: is er een verschil tussen mono- en polymorfematische woorden?

De operationalisering van de externe factoren is al behandeld in sectie 2. De interne factoren worden concreetiseerd in sectie 4.

4 Onderzoeksdesign

We hebben vijf typen woorden op /ən/ geselecteerd voor de voorleestaak: monomorfematische werkwoordstammen (mono-ww), monomorfematische substantieven (mono-zn), polymorfematische persoonsvormen (poly-pv), polymorfematische infinitieven (poly-inf) en ruimtelijke voorzetsels (ruimte). Daarnaast zijn nog twee andere linguïstische factoren systematisch in het onderzoek opgenomen: lexicaal item en (rechter)context. Die factoren zijn echter van secundaire aard in het design en dienen vooral om de vergelijkbaarheid van de gegevens over de sprekers te garanderen. Per woordtype zijn vijf verschillende lexicale items geselecteerd. De lexicale items van de werkwoordstammen en de substantieven bij de monomorfematische woorden zijn dezelfde. Dat geldt ook voor de persoonsvormen en infinitieven bij de polymorfematische woorden.

		monomorfematisch			polymorfematisch	
		mono-ww	mono-zn	ruimte	poly-pv	poly-inf
lexicaal item	1	baken	beneden	bijten		
	2	keten	binnen	buigen		
	3	teken	boven	leven		
	4	toren	buiten	lopen		
	5	zegen	midden	tekenen		
context	1	P	P	P		
	2	V	V	V		
	3	C	C	C		
	4	clitic	VinW	B+V		
	5	sjwa	sjwa	B+C		

Tabel 3: *Overzicht van de interne factoren woordtype, lexicaal item en context*

Er zijn bij ieder type vijf verschillende rechtercontexten opgenomen. Drie daarvan keren terug bij ieder type: pauze (P), vocaal (V) en consonant (C). De volgende consonant is altijd een alveolaire fricatief (/s/ of /z/).⁷ De vierde en vijfde context verschillen naargelang het type. Bij de monomorfematische werkwoorden en zelfstandige naamwoorden vinden we een clitic⁸ en sjwa (van het onbepaalde lidwoord *een*) als volgend segment. Bij de ruimtelijke bijwoorden/voorzetsels wordt in vergelijking met de contexten vocaal en consonant de zwaarte van de fonologische grens gevarieerd (Nespor & Vogel 1986): het volgende segment is een vocaal binnen het woord (VinW) of – zoals bij de andere monomorfematische woordtypen – een sjwa. Bij de polymorfematische woorden wordt eveneens de sterkte van de fonologische grens gevarieerd: in deze contexten wordt de *slot-n* gevolgd door een bijzin die met een vocaal (B+V) of een consonant (B+C) begint. In dat laatste geval is de consonant altijd /z/. Een overzicht van de interne factoren type, lexicaal item en context is gepresenteerd in tabel 3. In de bijlage zijn 25 voorbeeldzinnen opgenomen.

Het *woordklasse-effect* wordt bestudeerd door het vergelijken van de substantieven en de werkwoordstammen binnen de monomorfematische woorden (identieke woordvormen). We zullen ook kijken of de claim klopt dat de *slot-n* in monomorfematische werkwoordstammen niet gedeleerd kan worden (Booij 1995). We hebben ook nog een categorie monomorfematische woorden opgenomen die tot een andere woordklasse behoren: ruimtelijke bijwoorden en voorzetsels (ruimte). Het *suffixeffect* wordt getoetst aan de hand van de verschillen tussen het suffix *-en* als infinitiefmarkeerder versus meervoudsmarkeerder. Het *morfeemeffect* wordt geanalyseerd door de mono- en polymorfematische woorden met elkaar te vergelijken.

Een volledig gekruist design zoals geschetst in tabel 3 resulteert in 125 combinaties van type, lexicaal item en context (5x5x5) per proefpersoon. Met behulp van een Latijns vier-

7 De Wulf & Taeldeman (2001) laten zien dat in de Vlaamse dialecten de aard van de volgende consonant een sterke bepalende factor is in de realisatie van de *slot-n*.

8 De clitic is altijd de gereduceerde vorm van de voornaamwoorden *hem* [əm], *er* [ər] of *het* [ət].

kant voor de combinaties van lexicaal item en context kan het aantal items per proefpersoon gereduceerd worden tot 25 en dit op zo'n manier dat iedere proefpersoon elk item en elke context krijgt, maar beperkt tot vijf specifieke combinaties (zie bijlage). Aangezien iedere cel van het VNL-corpus (tabel 1) vijf proefpersonen bevat, komen alle 125 combinaties voor in iedere cel. Dit impliceert dat er vijf versies van de voorleestaak gemaakt zijn, ieder bestaand uit 25 zinnen die de te testen items bevatten. De 25 zinnen voor het onderzoek naar deletie van de *slot-n* zijn gesplitst in twee afzonderlijke delen, waarbij de identieke lexicale items van elkaar gescheiden zijn. Bovendien zijn de zinnen gemengd met zinnen voor onderzoek naar het verschijnsel sjwa-insertie. Tussen de twee onderdelen van de voorleestaak zat tijdens het interview ongeveer 25 minuten.

De zinnen werden individueel gepresenteerd op het scherm van een laptop. De aanbdingssnelheid werd daarbij manueel geregeld. De spraak van de proefpersoon werd opgenomen op DAT met een draagbare TASCAM DA-P1 recorder en een AKG C420 hoofdmicrofoon. Alle Vlaamse interviews zijn afgenomen door een jonge, vrouwelijke onderzoeker die modern zuidelijk Standaard-Nederlands spreekt zonder regionaal accent. De Nederlandse interviews zijn afgenomen door een jonge, mannelijke interviewer die noordelijk Standaard-Nederlands spreekt zonder regionaal accent. De opnamen zijn op de computer gedigitaliseerd en gedownsamled tot 16 kHz (16 bits). Voor de auditieve analyse zijn alle zinnen opgeslagen als een afzonderlijke geluidsfile. Twee getrainde transcribenten scoorden de voorkomens van de *slot-n* in deze zinnen en maakten daarbij een consensustrascriptie. De ene is een Vlaamse moedertaalspreker van het Nederlands die sterk vertrouwd is met noordelijke en zuidelijke accenten van het Nederlands (de eerste auteur), de andere is een native speaker van het Frans met een beperkte kennis van het Nederlands. In twijfelgevallen (0.5%) werd de hulp ingeroepen van een derde geoefende transcribent (een native speaker uit Nederland, de tweede auteur).

Het totale aantal observaties bedraagt 4000. Bij het scoren zijn 11 varianten onderscheiden, die achteraf gehercodeerd zijn naar aan- of afwezigheid van een nasaal element. Een hoog realisatiepercentage wijst op een hoge realisatie van de *slot-n*, een laag realisatiepercentage op veel deletie van de *slot-n*.

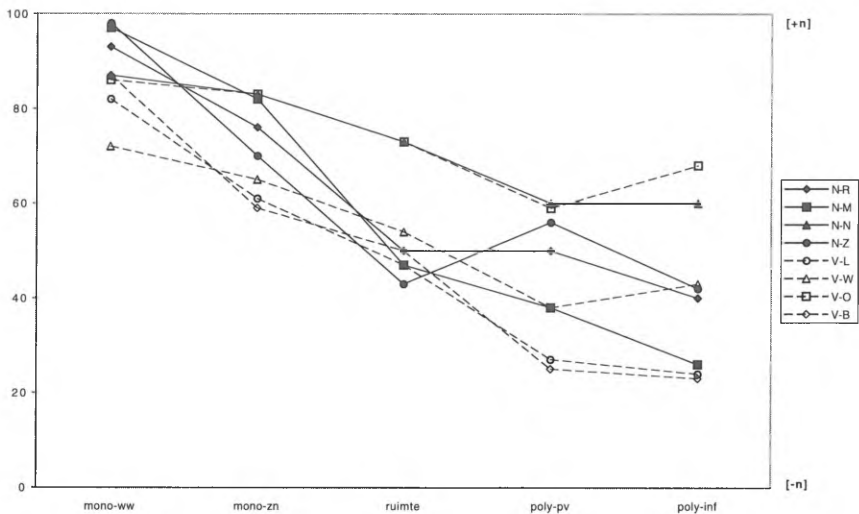
5 Externe factoren

In tabel 4 zijn de resultaten van de statistische analyses voor de externe factoren samengevat. Op de realisatiepercentages per type woord en op de totale score zijn variantie-analyses (ANOVA) uitgevoerd met als onafhankelijke variabelen gemeenschap, regio (genesteld onder gemeenschap), sekse en leeftijd. Significante effecten zijn gemerkt met een of meerdere asterisken, afhankelijk van het significantieniveau. We beperken de bespreking in sectie 5 hoofdzakelijk tot de externe factoren, de verschillen tussen de woordtypen komen aan bod in sectie 6.

	mono-ww	mono-zn	ruimte	poly-pv	poly-inf	totaal
Gemeenschap	***	*		**		*
Regio		*	**	**	***	**
Sekse						
Leeftijd						
G x S		**	**	**	**	**
G x L						
R x S						
R x L						
S x L		*				
G x S x L		*		**		*
R x S x L						

Tabel 4: Resultaten variantie-analyse externe factoren deletie van de slot-n, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

De variantie-analyse brengt enkel hoofdeffecten van de factoren gemeenschap en regio aan het licht, die echter niet voor alle woordtypen in even sterke mate aanwezig zijn.⁹ Daarnaast zijn er significante interacties van gemeenschap en sekse (het type mono-ww uitgezonderd) en enkele driewegsinteracties tussen gemeenschap, sekse en leeftijd. Bij mono-zn duikt ook nog een significant effect van de interactie tussen sekse en leeftijd op. Aan de hand van figuren 1 en 2 bespreken we deze resultaten nader. Merk op dat de realisatiepercentages lopen van 0 (nooit realisatie van slot-n) tot 100% (altijd realisatie van slot-n).

Figuur 1: Realisatie van de slot-n per woordtype, uitgesplitst naar regio

⁹ Om te bepalen welke algemene effecten er zijn voor de vijf woordtypen in het algemeen is er ook nog een variantie-analyse uitgevoerd naar de binnenproefpersooneffecten (met de woordtypen als herhaalde metingen). De significante algemene effecten zijn: Gemeenschap, Regio, GxS, GxSxL.

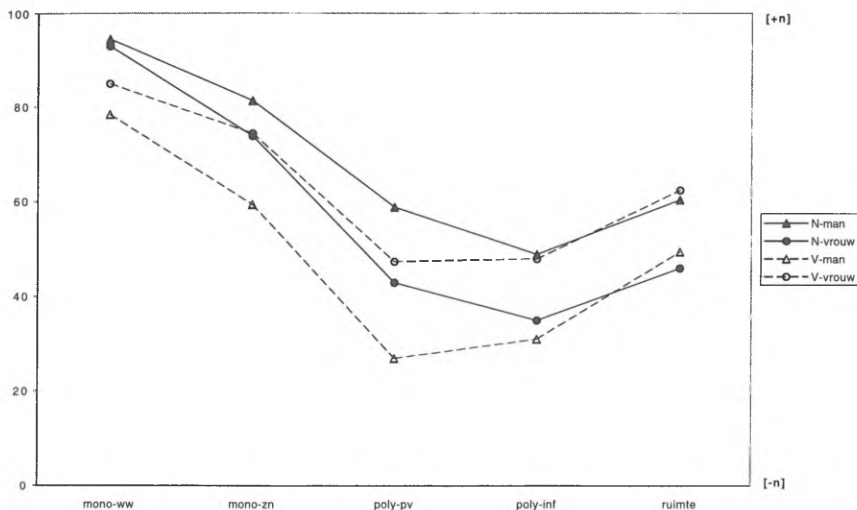
In figuur 1 zijn de realisatiepercentages gegeven per woordtype en uitgesplitst naar regio. De Nederlandse regio's zijn daarbij gevisualiseerd met gevulde symbolen die verbonden zijn door volle lijnen, de Vlaamse regio's met ongevulde symbolen verbonden door onderbroken lijnen.

Een eerste opvallende vaststelling is dat door de band genomen in Nederland de *slot-n* in deze voorleestaak iets meer gerealiseerd wordt dan in Vlaanderen (63.5 vs. 56.3). Dit resultaat ligt niet in de lijn van de verwachtingen. In de literatuur is er meermaals op gewezen of gesuggereerd – weliswaar zonder kwantitatieve onderbouwing – dat in Nederland de *slot-n* meer gedeleerd wordt dan in Vlaanderen (Blancquaert 1934, Paardekooper 1978). Dit resultaat is ook moeilijk te rijmen met de claim dat Vlamingen eerder geneigd zijn tot spellinguitspraak dan Nederlanders (Goossens 1973) waardoor in een voorleestaak – zoals we die voor dit onderzoek gebruikt hebben – Vlamingen de in de spelling aanwezige *slot-n* meer zouden uitspreken dan Nederlanders. Bovendien blijkt uit Van de Velde (1996) dat de *slot-n* in Nederland in spontane spraak meer gedeleerd wordt dan in Vlaanderen. Daarbij is toen wel de kanttekening geplaatst dat in Vlaanderen de intersprekervariatie veel groter is dan in Nederland, en dat de Vlaamse sprekers die de *slot-n* relatief veel realiseren allen uit Oost- en West-Vlaanderen afkomstig zijn (Van de Velde 1996:151). Die resultaten lijken dus vertekend te zijn door de geografische herkomst van de sprekers.

De regionale verschillen binnen de gemeenschappen zijn echter groter dan de verschillen tussen Nederland en Vlaanderen. Enkel voor de monomorfematische werkwoordstammen (mono-ww) worden er geen significante verschillen tussen de regio's gevonden (maar wel een duidelijk effect van gemeenschap). Bovendien tonen de regionale patronen in de standaarduitspraak een opvallende parallel met de dialecten. In de als *slot-n* realiserende bekend staande Nederlandse regio Noord (Blancquaert 1934:109, Hol 1940, Heeroma 1957, Weijnen 1991:182) wordt ook in het Standaard-Nederlands de *slot-n* meer uitgesproken (72.6) dan in de andere regio's (N-R=61.8, N-M=58.0, N-Z=61.8). In de dialecten gesproken in Nederlandstalig België staan Oost- en West-Vlaanderen als *slot-n* realiserende gebieden bekend en Limburg en Brabant als delerende gebieden (Blancquaert 1934, Weijnen 1991). Hetzelfde patroon vinden we terug in het Standaard-Nederlands. Er is meest deletie van de *slot-n* in V-L (48.2) en V-B (48.8), de *slot-n* wordt aanzienlijk meer gerealiseerd in V-O (73.8) en in mindere mate in V-W (54.4). Dit percentage voor West-Vlaanderen is lager dan verwacht. In het corpus zijn de drie sprekers die de *slot-n* in extreem hoge mate deleren (0, 1 en 4 realisaties van de *slot-n*), echter allen uit West-Vlaanderen afkomstig. Dit zou verklaard kunnen worden als een vorm van hypercorrectie: de *slot-n*, die in de plaatselijke dialecten gerealiseerd wordt, wordt in de standaardtaal in alle gevallen gedeleerd.¹⁰

Bovendien delen de drie n-realiserende gebieden (N-N, V-O, V-W) het kenmerk dat de verschillen tussen de woordtypen er aanzienlijk kleiner zijn dan in de andere gebieden. De verschillen tussen het hoogste en laagste realisatiepercentage zijn: N-N 27%, V-W 34%, V-O 27%. De andere regio's hebben verschillen van meer dan 50%: N-R 53%, N-M 66%, N-Z 56%, V-L 55%, V-B 62%.

¹⁰ In het corpus zijn ook 7 sprekers die de *slot-n* altijd realiseren, maar deze extreme vorm van realisatie lijkt niet gebonden te zijn aan bepaalde regio's.

Figuur 2: Realisatie van de slot-n per woordtype en uitgesplitst naar gemeenschap en sekse

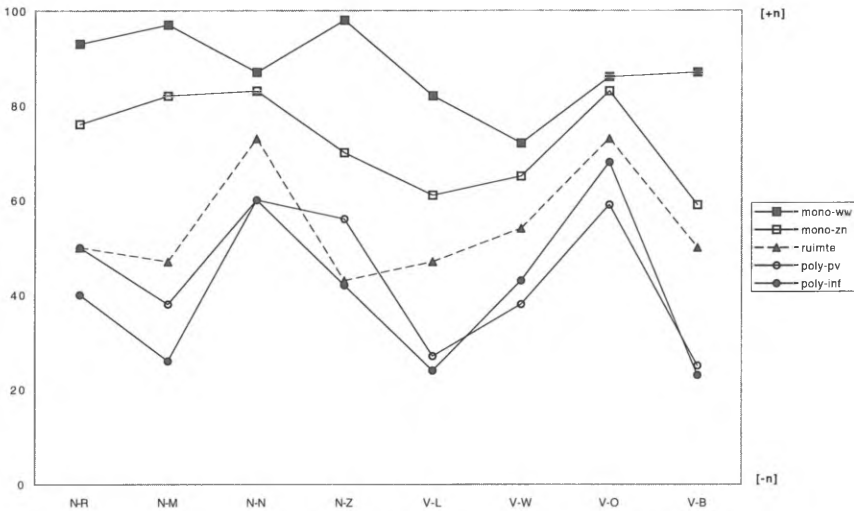
In figuur 2 zijn de realisatiepercentages per woordtype opgesplitst naar gemeenschap en sekse. De mannen zijn gesymboliseerd met een driehoek, de vrouwen met een rondje. Gevulde symbolen verwijzen naar Nederland, ongevulde symbolen naar Vlaanderen en de Nederlandse data zijn verbonden door een volle en de Vlaamse door een onderbroken lijn. Het blijkt dat in Vlaanderen vrouwen de *slot-n* meer realiseren dan mannen. De hoogste realisatiepercentages vinden we er bij de jonge vrouwen. Dat zou er kunnen op wijzen dat we met een veranderingsproces te maken hebben waarbij de realisatie van de *slot-n* toeneemt: (jonge) vrouwen nemen immers vaak het voortouw bij veranderingen die prestige dragen (Labov 2001:366-384). In Nederland vinden we het omgekeerde patroon: mannen realiseren de *slot-n* meer dan vrouwen en de hoogste realisatiepercentages vinden we bij de jonge mannen (driewegsinteractie $G \times S \times L$). Opvallend is daarbij ook dat jonge vrouwen het meest deleren. Dat zou er kunnen op wijzen dat we ook in Nederland met een veranderingsproces te maken hebben, maar dan een waarbij de realisatie van de *slot-n* afneemt.

Bij deze interpretatie dienen toch enkele kanttekeningen geplaatst te worden. Het is immers onduidelijk of de norm deletie of realisatie van de *slot-n* is. Enkel bij de monomorfematische werkwoordstammen is er een zeer uitgesproken keuze voor realisatie van de *slot-n*. Ook is het moeilijk te zeggen of er echt sprake is van veranderingsprocessen: er zijn geen hoofdeffecten van de factor leeftijd, en onderzoek in de werkelijke tijd (op basis van spontane spraak) heeft geen veranderingen aan het licht gebracht (Van de Velde 1996). Aangezien we hier te maken hebben met een zeer formele spreekstijl, waarbij relatief vaak hypercorrectie kan optreden dienen de resultaten voor de externe factoren in ieder geval bevestigd te worden door een analyse van spontane spraakdata bij dezelfde proefpersonen.

6 Interne factoren

6.1 Verschillen tussen woordtypen

Figuur 3 bevat dezelfde gegevens als figuur 1, maar hier staan de regio's op de horizontale as en zijn de gemiddelde realisatiepercentages per woordtype door middel van lijnen gevisualiseerd. Het Nederlandse kerngebied (N-R) bevindt zich uiterst links, het Vlaamse kerngebied (V-B) uiterst rechts op de as. De beide gemeenschappen grenzen aan elkaar met Nederlands (N-Z) en Belgisch Limburg (V-L).

Figuur 3: Realisatie van de slot-n per regio, uitgesplitst naar woordtype

In figuur 3 zijn duidelijke verschillen tussen de woordtypen te zien. Er zijn kwantitatieve verschillen tussen de regio's maar het patroon voor de verschillende woordtypen loopt nagenoeg parallel. Enkel de verschillen tussen poly-pv en poly-inf zijn niet in alle regio's gelijk en het type ruimte wijkt wat af in de regio N-Z. In sectie 5 hebben we er al op gewezen dat de verschillen tussen de woordtypen het kleinst zijn in de n-realiserende gebieden N-N, V-W en V-O. Verder valt op dat voor geen enkele van de typen woorden in geen enkele regio nul of honderd procent realisatie voorkomt. In de volgende secties bespreken we gedetailleerder de linguïstische factoren.

In 6.2 gaan we in op het woordklasse-effect, in 6.3 op het suffixeffect. Vervolgens besteden we in 6.4 aandacht aan de controlerende secundaire variabele (rechter)context om het morfeemeffect verantwoord te kunnen bestuderen in 6.5. Tenslotte worden nog twee effecten besproken die niet als primaire variabele in de studie opgenomen zijn: het prosodische grens-effect (6.6) en het focuseffect (6.7).

6.2 Het woordklasse-effect

In de mono-ww (*ik keten*) wordt de *slot-n* gemiddeld 15% meer gerealiseerd dan in de mono-zn (*een keten*). Een variantie-analyse met herhaalde metingen op de verschillcores bevestigt dat er een significant verschil is tussen mono-ww en mono-zn ($F=56.557$, $df=1,128$, $p=.000$). Er zijn ook verschillen tussen de regio's ($F=3.503$, $df=6,128$, $p=.003$). In de regio's N-N, V-W en V-O zijn de verschillen veel kleiner dan in de andere regio's.

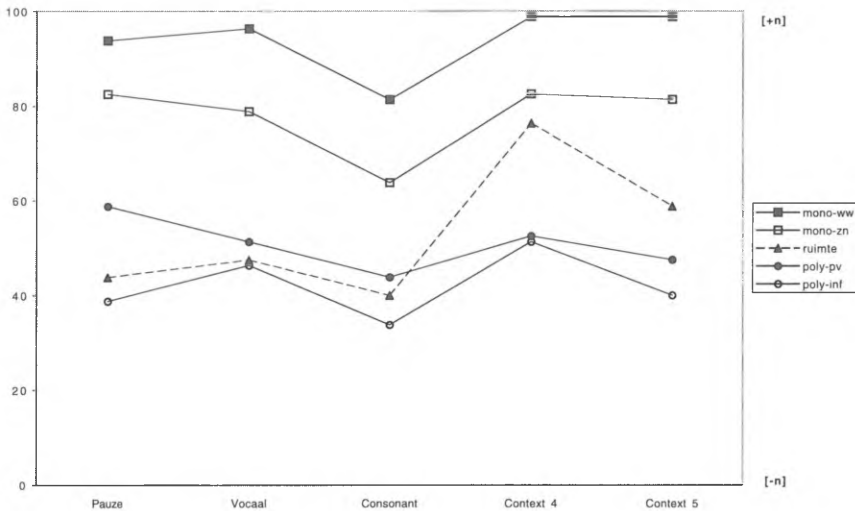
In tabel 4 hebben we al gezien dat de externe factoren een grotere rol spelen bij mono-zn dan mono-ww. Bij de werkwoordstammen is er enkel een significant effect van gemeenschap: de *slot-n* wordt meer gedeleerd in Vlaanderen dan in Nederland. De claim dat in monomorfematische werkwoordstammen de *slot-n* niet gedeleerd kan worden, wordt hier ontkracht. We sluiten ons aan bij Heemskerk & Zonneveld (2000:32) die stellen dat bij dit woordtype "de regel van *n*-deletie moeilijk toegepast [wordt]". Opvallend is dat vooral in West-Vlaanderen (V-W) – nochtans in de dialecten een *n*-realiserend gebied – relatief veel deletie van de *slot-n* optreedt bij de mono-ww. Ook in V-O is het realisatiepercentage voor mono-ww minder hoog dan logischerwijs verwacht mocht worden op basis van de hoge realisatiepercentages bij de andere woordtypen. Verder zien we dat ook in Nederland bij mono-ww de *slot-n* het meest gedeleerd wordt in de regio waar die het minst aan deletie onderhevig is: N-N. Dat zou er kunnen op wijzen dat bij de werkwoordstammen de realisatie van de *slot-n* lexicaal bepaald is en/of dat in die context vrij veel hypercorrectie optreedt in deze in de dialecten *n*-realiserende gebieden. Dat laatste lijkt gestaafd te worden door een vergelijking tussen mono-ww en mono-zn op spreker-niveau. Van de 160 proefpersonen hebben er 80 een hogere realisatie van de *slot-n* bij de werkwoorden dan bij de substantieven, bij 60 proefpersonen is er geen verschil tussen beide typen en slechts 20 realiseren de *slot-n* minder in poly-ww dan in poly-zn. Van die 20 komen er 15 uit Vlaanderen en 5 uit Nederland. Bovendien leveren de in de dialecten *n*-realiserende regio's N-N (3), V-W (4) en V-O (6) het merendeel van de sprekers.

6.3 Het suffixeffect

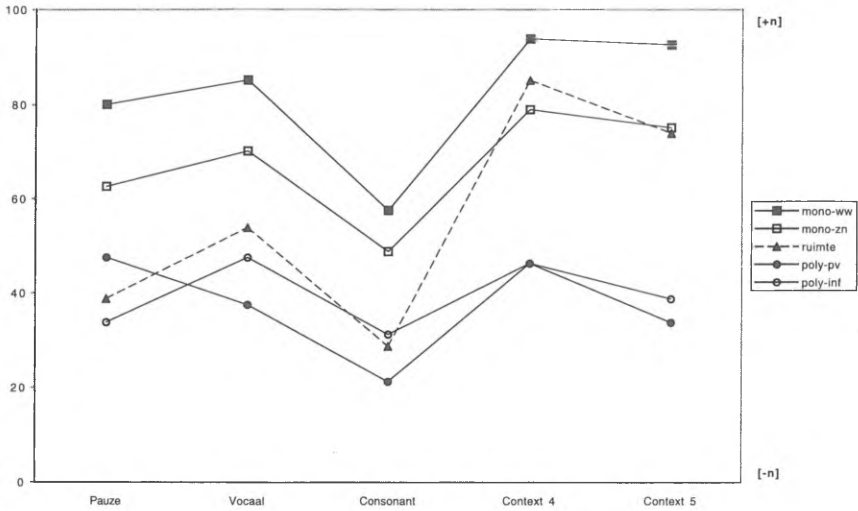
Het suffixeffect wordt onderzocht aan de hand van de verschillen tussen persoonsvormen en infinitieven op *-en* (identieke lexemen). De verschillscore tussen poly-pv en poly-inf is niet significant (3.2% meer realisatie van de *slot-n* in poly-pv dan in poly-inf), maar er is wel een interactie tussen type suffix en gemeenschap ($F=6.893$, $df=1,128$, $p=.010$). De analyse per gemeenschap laat zien dat de verschillscore tussen poly-pv en poly-inf wel significant is in Nederland ($F=7.714$, $df=1,64$, $p=.007$), maar niet in Vlaanderen ($F=0.664$, $df=1.64$, $p=.418$). In Nederland wordt in de persoonsvorm de *slot-n* gemiddeld 8.8% meer gerealiseerd dan in de infinitief. Enkel de regio N-N onttrekt zich wederom aan dit algemene patroon. Het opduiken van een suffixeffect in Nederland en niet in Vlaanderen sluit aan bij eerder onderzoeksresultaten op basis van spontane spraak (Van de Velde 1996).

6.4 De rechtercontext

Als opstap voor een analyse van het morfeemeffect is het nodig even stil te staan bij de rol van de rechtercontext. In figuur 4 staan de realisatiepercentages voor Nederland per rechtercontext en uitgesplitst naar woordtype, in figuur 5 staan dezelfde gegevens voor Vlaanderen. Contexten 4 en 5 zijn niet voor alle woordtypen dezelfde (zie tabel 3). Die verschillende contexten kunnen het zicht op het morfeemeffect vertroebelen. Daarom bestuderen we dat effect aan de hand van de drie vergelijkbare contexten (consonant, vocaal en pauze) in sectie 6.5. Vervolgens behandelen we nog twee interessante effecten die bij de analyses aan het licht gekomen zijn en te maken hebben met de rechtercontext: het prosodische grens-effect (6.6) en het focuseffect (6.7). We kunnen hier geen gedetailleerde analyse geven van de factor rechtercontext omdat die niet als een primaire, maar als een controlerende variabele in het onderzoeksdesign is opgenomen. In Van de Velde & Van Hout (2001) presenteren we een sprekertypologie gebaseerd op de realisatie van de slot-n voor consonant, vocaal en pauze.

Figuur 4: Realisatie van de slot-n in Nederland per rechtercontext, uitgesplitst naar woordtype

Figuur 5: Realisatie van de slot-n in Vlaanderen per rechtercontext, uitgesplitst naar woordtype

6.5 Het morfeemeffect

We hebben er al op gewezen dat in figuur 3 verschillen tussen de woordtypen te zien zijn. Variantie-analyses laten zien dat die verschillen zowel in Nederland ($F=60.706$, $df=4,316$, $p=.000$) als in Vlaanderen ($F=41.728$, $df=4,316$, $p=.000$) significant zijn. Om te bepalen tussen welke woordtypen die verschillen precies te vinden zijn, zijn post-hoc t-testen met Bonferroni-procedure voor het bepalen van de p-waarde uitgevoerd. De kritieke p-waarde (10 vergelijkingen) wordt daardoor .005 in plaats van .05. In Nederland (figuur 4) zijn alle verschillen significant, behalve ruimte vs. poly-pv en ruimte vs. poly-inf. In Vlaanderen (figuur 5) zijn alle verschillen significant, met uitzondering van ruimte vs. poly-pv, ruimte vs. poly-inf en poly-pv vs. poly-inf. Enerzijds bevestigen deze analyses de observaties over het suffixeffect. Anderzijds tonen ze ook duidelijk aan dat er een verschil is tussen monomorfematische (vierkantjes in figuren 4 en 5) en polymorfematische (rondjes) woorden. In monomorfematische woorden (*baken*, *keten*, *teken*, *toren*, *zegen*) wordt de slot-n minder gedeleerd dan in polymorfematische (*bijten*, *buigen*, *leven*, *lopen*, *tekenen*).

De ruimtelijke bijwoorden en voorzetsels (aangegeven met een onderbroken lijn; *beneden*, *binnen*, *boven*, *buiten*, *midden*) bekleden een tussenpositie: synchroon gedragen ze zich als monomorfematische woorden (De Haas & Trommelen 1993:52), maar diachroon heeft -en morfeemstatus in deze woorden.¹¹ Opvallend is dat ze zich vooral zoals de polymorfematische woorden gedragen (de van de andere woordtypen verschillende contexten 4 en 5 laten we hier buiten beschouwing). Bij dit woordtype is de spreiding van de verschillende lexemen vrij groot (verschilscore 27%), met als extremen *beneden* (32.3% realisatie) en *boven* (59.4%).

¹¹ De -en in *beneden*, *binnen*, *boven*, *buiten* is volgens het WNT afkomstig van het oudgermaanse suffix -ana, daarnaast zijn ze ook gevormd met een prefix *be-/b-*. *Midden* is gevormd uit *mid(de)* met datiefuitgang (Verwijs & Verdam 1885-1929).

Bij de woordtypen poly-pv (verschilscore 15%), poly-inf (14%) en mono-ww (7%) is de spreiding van de lexemen gering, enkel bij mono-zn is de spreiding groter (22%), vooral omdat *toren* sterk aan deletie onderhevig is (55.2% realisatie). We kunnen concluderen dat er lexicale effecten opduiken, maar verder onderzoek is nodig om de grootte en de aard van die effecten te kunnen verklaren.

6.6 Het prosodische grens-effect

Het effect van de prosodische grens kunnen we bij verschillende woordtypen het best voor een vocalisch segment bestuderen. Prosodisch gezien is van de rechtercontexten een pauze altijd de zwaarste grens (uitingsgrens), maar Van Oss & Gussenhoven (1984) hebben er al op gewezen dat dit de meest stuurbare context is. We gaan hier in de volgende sectie verder op in. De hypothese luidt dat een lichtere prosodische grens voor een vocalisch segment realisatie van de *slot-n* bevordert, aangezien een lichtere prosodische grens linking bevordert.

Als we bij de mono-zn en mono-ww een vergelijking maken tussen – in afnemende sterkte van de fonologische grens – een volgende vocaal (*ik keten onze pitbull aan het hondenhok vast*), een sjwa¹² (*ik keten 'n pitbull aan z'n hondenhok vast*) en een clitic (*ik keten 'm straks nog wel aan 't hondenhok vast*), dan zien we dat zowel in Nederland (figuur 4) als in Vlaanderen (figuur 5) het realisatiepercentage het laagst is voor een vocaal. Tussen de twee andere contexten zijn geen verschillen te merken maar dat is te wijten aan een plafondeffect. Het voorspelde effect is het duidelijkst aanwezig bij de ruimtelijke bijwoorden / voorzetsels en dit in beide gemeenschappen. Voor een klinker binnen het prosodisch woord (*hij gooide 't pijltje 'r precies middenin*) wordt de *slot-n* het meest gerealiseerd, voor een sjwa (*er stond in 't midden 'n zonnwijzer*) ligt het realisatiepercentage minder hoog, en voor een vocaal (*d'r staan drie koeien midden in de weide*) ligt dat nog aanzienlijk lager.

Bij de polymorfematische woorden vinden we geen duidelijke verschillen tussen de *slot-n* voor een vocaal (grens = fonologische frase; *judoka's buigen altijd bij 't begin van 'n wedstrijd*) en die voor een vocaal in het begin van een bijzin (grens = intonationale frase; *judoka's buigen omdat dat 't respect voor de tegenstander symboliseert*). De zwaarte van de grens lijkt op dit niveau geen rol te spelen.

6.7 Het focuseffect

Van Oss & Gussenhoven (1984) hebben al betoogd dat een volgende pauze de meest stuurbare context is. Voor een pauze staat de *slot-n* in focus en omdat de spreker in die context zijn taalgedrag beter kan sturen, zal hij – afhankelijk van de norm waarop hij zich richt – de *slot-n* meer of minder realiseren. Aansluitend bij het suffixeffect (zie 6.3) zien we in Nederland (figuur 4) dat voor een pauze (een zware prosodische grens) de realisatie van de *slot-n* bij poly-pv (*ik heb gehoord dat zij op een dag soms bijna zeventig kilometer lopen*) 20% hoger ligt dan bij de vergelijkbare poly-inf (*de kinderen mogen niet de hele dag in*

12 De sjwa van het onbepaalde lidwoord *een* heeft eerder de neiging zich met de voorafgaande woordgroep te verbinden dan woorden die beginnen met een volle klinker.

de zonneshijn lopen). Dat verschil is aanzienlijk groter dan in de andere contexten. In Vlaanderen (figuur 5) is de pauze de enige context waarin de realisatie van de *slot-n* in poly-pv boven die van poly-inf uitstijgt (door de band genomen is er geen verschil, zie 6.3). Het feit dat de *slot-n* in deze pauzecontext meer gerealiseerd wordt in persoonsvormen dan in infinitieven, zou er kunnen op wijzen dat bij de meervoudsmarkeerder *-en* realisatie van /n/ enigszins als norm ervaren wordt en dat de nasaal onderliggend aanwezig is.¹³

7 Conclusie

Uit eerdere studies over de uitspraak van de *slot-n* in het Standaard-Nederlands komt geen eenduidig beeld naar voren. De invloed van externe factoren is nauwelijks bestudeerd. Bovendien kunnen interessante vraagstellingen rond de linguïstische conditionering van het verschijnsel niet beantwoord worden op basis van spontane spraak, aangezien een gedegen linguïstische analyse bemoeilijkt wordt door het frequentie- en samenvalprobleem. Met deze quasi-experimentele voorleestaak hebben we meer inzicht verkregen in de externe en interne factoren die de uitspraak van de *slot-n* beïnvloeden.

De analyse van de externe factoren leverde zowel verrassende als in de lijn der verwachting liggende resultaten op. De Nederlandse leerkrachten uit ons onderzoek realiseren de *slot-n* systematisch meer dan de Vlaamse in deze voorleestaak. Dit is in strijd met verschillende observaties in de literatuur die stellen dat Vlamingen de *slot-n* meer uitspreken dan Nederlanders en de – niet aangetoonde – claim dat Vlamingen meer op de letter spreken dan Nederlanders. Het lijkt ook moeilijk te rijmen met de kwantitatieve resultaten in Van de Velde (1996), maar die resultaten zijn mogelijkterwijs vertekend door de geografische herkomst van een deel van de sprekers. De Nederlandse sprekers uit die studie zijn hoofdzakelijk afkomstig uit n-delerende gebieden, een deel van de Vlaamse sprekers komt uit n-realiserende regio's. Er is ook een interactie vastgesteld tussen sekse en gemeenschap. In Nederland realiseren mannen de *slot-n* meer dan vrouwen, in Vlaanderen wordt het omgekeerde patroon gevonden: vrouwen realiseren de *slot-n* meer dan mannen. Aangezien vrouwen doorgaans de leiding nemen bij veranderingen die prestige dragen, zou dit er kunnen op wijzen dat in Nederland realisaties zonder /n/ in opmars zijn, en in Vlaanderen die met /n/. Er zijn echter geen extra argumenten die erop wijzen dat de uitspraak van de *slot-n* in een veranderingsproces betrokken is: er is geen significant hoofdeffect van leeftijd en onderzoek in de werkelijke tijd bracht evenmin veranderingen aan het licht (Van de Velde 1996). De regionale verschillen die aangetroffen worden in de dialecten zijn ook in de standaardtaal te zien. De *slot-n* wordt in Nederland het meest gerealiseerd in de regio Noord, in Vlaanderen in Oost- en West-Vlaanderen. In die laatste regio hebben we ook grote individuele verschillen aangetroffen. De drie sterkst delerende sprekers komen uit dit gebied. Mogelijkterwijs speelt hypercorrect taalgedrag hier een rol. Vergelijking met minder gestuurd taalmateriaal van dezelfde sprekers kan

13 Een anonieme beoordelaar wees ons op de imperatief als de context die de allergrootste weerstand tegen *n*-deletie lijkt te bieden. Hoewel ook Zonneveld (1982:347) erop wijst dat in die conditie de *slot-n* niet gedeleerd kan worden, hebben we dit bij de opzet van ons onderzoek over het hoofd gezien. Het was interessant geweest de imperatieven te vergelijken met de corresponderende vormen van de 1^e persoon enkelvoud (*teken dat document!* vs. *ik teken dat document*).

hierover uitsluitel brengen. Opvallend is dat in de drie net genoemde regio's de linguïstische factoren niet altijd parallel lopen met die in de rest van het taalgebied.

Op het vlak van de interne factoren die we wilden onderzoeken zijn onze inzichten aanzienlijk aangescherpt. Er is in beide gemeenschappen een effect van woordklasse vastgesteld. De *slot-n* in zelfstandige naamwoorden wordt meer gedeleerd dan in de corresponderende werkwoordstammen. Bovendien hebben we laten zien dat de *slot-n* in monomorfematische werkwoordstammen wel degelijk gedeleerd kan worden. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of in imperatieven de *slot-n* gedeleerd kan worden. Het suffixeffect komt enkel in Nederland voor: de *slot-n* in persoonsvormen wordt meer gerealiseerd dan die in infinitieven. Het morfeemeffect komt dan weer in beide gemeenschappen voor: in monomorfematische woorden wordt de *slot-n* meer gerealiseerd dan in polymorfematische woorden. Twee additionele effecten zijn tijdens de analyses aan het licht gekomen. Het prosodische grens-effect laat zien dat een lichtere grens linking – i.e. realisatie van de *slot-n* – bevordert. Het focuseffect treedt op voor een pauze: in die context zijn sprekers beter in staat hun taalgedrag te sturen, wat in bepaalde gevallen tot een hogere realisatie van de *slot-n* leidt.

Het woordklasse-, suffix- en morfeemeffect laten zien dat deletie van de *slot-n* in het Standaard-Nederlands geen puur postlexicaal proces is. Toch zijn postlexicale regels een belangrijke factor in de realisatie van de *slot-n*. Enerzijds blijkt dat uit het prosodische grens- en het focuseffect. Anderzijds hebben we in dit onderzoek de vermoedelijk belangrijkste sturende factor onder controle gehouden: de rechtercontext. Desalniettemin zijn we op basis van de realisatie van de *slot-n* voor een vocaal, consonant en pauze erin geslaagd zes typen sprekers te onderscheiden, die echter niet regiogebonden zijn (zie Van de Velde & Van Hout 2001). Van één onderliggend regelsysteem voor deletie van de *slot-n* is duidelijk geen sprake. Ons onderzoeksdesign stelt ons echter niet in staat om te bepalen hoe die typen sprekers de andere linguïstische factoren dan de rechtercontext in hun regelsysteem incorporeren.

Bij de bespreking van het focuseffect hebben we gesuggereerd dat bij het meervoudsuffix *-en* bij werkwoorden /n/ onderliggend aanwezig is. Dat zou verder getest kunnen worden door de enkel- en meervoudsvormen van zwakke werkwoorden in de verleden tijd te bestuderen. Ook zou gekeken kunnen worden of het focuseffect ook in andere condities optreedt waarbij woorden eindigend op *-en* in focus staan, bijvoorbeeld als het desbetreffende woord sterke nadruk krijgt of bij zeer nadrukkelijk spreken. Incidentele observaties wijzen erop dat in dergelijke contexten bij morfemen eindigend op sjwa soms hypercorrectie opduikt: er wordt na de sjwa een nasaal geïnserteerd (bijv. de treinconductor die omroept: “*Let op uw bagagen!*”).

Het suffix- en focuseffect zouden er kunnen op wijzen dat een fonologisch verschijnsel zich tot een morfologisch verschil ontwikkelt. We kunnen dit weliswaar nog niet met harde bewijzen staven, maar bij het meervoudsuffix wordt de *slot-n* in Nederland vaker gerealiseerd dan bij infinitieven op *-en*. Dat verschil is het duidelijkst aanwezig in focuspositie. In Vlaanderen duikt het verschil uitsluitend in focuspositie op, wat er zou kunnen op wijzen dat ook daar die verandering op gang komt. De ontwikkeling van een fonologisch tot een morfologisch verschijnsel vindt ook steun in de synchrone heranalyse van tussenklanken op *-en* als meervoudsvormen (Schreuder et al. 1998).

We kunnen concluderen dat de deletie van de *slot-n* ook in het Standaard-Nederlands

een uitermate variabel verschijnsel is dat de uitspraak laat variëren van de in het Nederlands zeer zwaar belaste uitgang *-en*. Hoewel er verschillen tussen mannen en vrouwen zijn vastgesteld, lijkt het al dan niet uitspreken van de *slot-n* niet sociaal gemarkeerd te zijn. De bevindingen voor de externe factoren dienen nog verder onderzocht te worden op basis van minder gestuurde taaldata, maar ons onderzoek laat zien dat men bij onderzoek naar taalvariatie en taalverandering zeer zorgvuldig moet tewerkgaan bij de selectie van de informanten en dat onsystematische observaties, intuïties en introspectie niet altijd een correct beeld opleveren van taalvariatiepatronen. Door een combinatie van psycholinguïstische experimenten en sociolinguïstisch geïnspireerde onderzoeksdesigns voor de verschillende typen woorden die eindigen op *-en* hopen we in de toekomst te achterhalen welke woorden en woordtypen al dan niet met een nasaal element opgeslagen zijn, hoe (opslag of regelvorming) en in welke vorm (met of zonder /n/) de diverse *-en* morfemen verwerkt worden (cfr. Baayen, Dijkstra & Schreuder 1997) en hoe dit zich verhoudt tot externe factoren zoals regio, leeftijd, sekse en sociale klasse. Bijzondere aandacht dient daarbij uit te gaan naar stilistische verschillen, naar de verschillen tussen spontaan spreken en voorlezen en naar de invloed van de spelling op de uitspraak.

Bibliografie

- Baayen, H.R., T. Dijkstra & R. Schreuder (1997).** Singulars and Plurals in Dutch: Evidence for a Parallel Dual-Route Model. *Journal of Memory and Language* 37, 94-117.
- Blancquaert, E. (1934).** *Practische uitspraakleer van de Nederlandsche taal*. Antwerpen: De Sikkel.
- Booij, G. (1995).** *The Phonology of Dutch*. Oxford: Clarendon Press.
- Goossens, J. (1973).** De Belgische uitspraak van het Nederlands. *De Nieuwe Taalgids* 66, 230-240.
- Haas, de W. & M. Trommelen (1993).** *Morfologisch Handboek van het Nederlands: een overzicht van de woordvorming*. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Heeroma, K. (1957).** Oostnederlands. *Taal en Tongval* 9, 178-182.
- Heemskerk, J. & W. Zonneveld (2000).** *Uitspraakwoordenboek*. Utrecht: Het Spectrum.
- Hoek, T. van (1998).** *N-deletie in voorgelezen Standaard-Nederlands*. Doctoraalscriptie K.U. Nijmegen.
- Hoekstra, E. (2000).** Grammaticale functies van *-e* en *-en* in het Westfries en het Fries en taalcontactgestuurde veranderingen. *Taal en Tongval* 52, 136-149.
- Hol, A.R. (1940).** De *-n* na de toonloze vocaal in werkwoordsvormen. In: *Bundel opstellen van oud-leerlingen aangeboden aan Prof. Dr. C.G.N. de Vooys ter gelegenheid van zijn vijfentwintigjarig hoogleraarschap aan de rijksuniversiteit te Utrecht*. Groningen - Batavia: J.B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij, 169-180.
- Hout, R. van, G. De Schutter, E. De Crom, W. Huinck, H. Kloots & H. Van de Velde (1999).** De uitspraak van het Standaard-Nederlands: variatie en varianten in Vlaanderen en Nederland. In: E. Huls & B. Weltens (eds.) (1999), *Artikelen van de Derde Sociolinguïstische Conferentie*. Delft: Uitgeverij Eburon, 183-196.
- Koefoed, G. (1979).** Paradigmatische invloeden op fonetische processen. *Glott Special*, 51-72.

- Labov, W. (2001).** *Principles of Linguistic Change. Volume 2: Social Factors.* Oxford: Blackwell.
- Nespor, M. & I. Vogel (1986).** *Prosodic Phonology.* Dordrecht: Foris.
- Ollevier, P. (1959).** *Apocope van -n na toonloze vocaal bij de niet-adnominale woorden in Zuid-Nederland.* Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, Instituut voor Dialectologie.
- Paardekooper, P. C. (1978).** *ABN uitspraakgids.* Antwerpen: Heideland-Orbis.
- Pauwels, J. (1969).** Eind-n na toonloze vocaal in Zuid-Nederland. *Taal en Tongval* 21, 216-218.
- Rietveld, T. & R. van Hout (1993).** *Statistical Techniques for the Study of Language and Language Behaviour.* Berlin: Mouton de Gruyter.
- Oss, F. van & C. Gussenhoven (1984).** De Nederlandse slot-n in het nieuws. *Gramma* 14, 261-271.
- Renkema, J. (1995).** Leidraad bij de Woordenlijst Nederlandse Taal. 's-Gravenhage: SDU.
- Schreuder, R., A. Neijt, F. van der Weijde & R.H. Baayen (1998).** Regular Plurals in Dutch Compounds: Linking Graphemes or Morphemes? *Language and Cognitive Processes* 13, 551-573.
- Schutter, G. De (1997).** The Noun Phrase in Dutch. *Leuvense Bijdragen* 86, 309-356.
- Trommelen, M. & W. Zonneveld (1979).** *Inleiding in de Generatieve Fonologie.* Muiderberg: Coutinho.
- Velde, H. Van de (1996).** *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993).* Proefschrift K.U. Nijmegen.
- Velde, H. Van de (1997).** Uitspraakdivergentie in klank en beeld. In: R. van Bezooijen, J. Stroop & J. Taeldeman (red.), *De standaardisering van het Nederlands, Taal en Tongval*, themanummer 10, 49-62.
- Velde, H. Van de & R. van Hout (1998).** Dangerous Aggregations: a case study of Dutch (n) deletion. In: C. Paradis et al (eds.), *Papers in Sociolinguistics.* Québec: Éditions Nota bene, 137-147.
- Velde, H. Van de & R. van Hout (2001).** Spreekertypologie van de slot-n in het Standaard-Nederlands. In: L. Draye, H. Ryckeboer & J. Stroop (red.), *De variabiliteit van de (ə)n in het Nederlands, Taal en Tongval* 53, Themanummer 14, 89-112.
- Velde, H. Van de & M. Houtermans (1999).** Vlamingen en Nederlanders over de uitspraak van nieuwslezers. In E. Huls & B. Weltens (red.), *Artikelen van de Derde Sociolinguïstische Conferentie.* Delft: Eburon, 451-462.
- Verwijs, E. & J. Verdam (1885-1929).** *Middelnederlandsch Woordenboek.* 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Voortman, B. (1994).** *Regionale variatie in het taalgebruik van notabelen. Een sociolinguïstisch onderzoek in Middelburg, Roermond en Zutphen.* Amsterdam: IFOTT.
- Weijnen, A. (1991).** *Vergelijkende klankleer van de Nederlandse dialecten.* 's-Gravenhage: SDU.
- WNT (1882-1998).** *Woordenboek der Nederlandsche Taal.* 's-Gravenhage / Leiden.
- Wulf, C. de & J. Taeldeman (2001).** Apocope en insertie van -n na sjwa in de zuidelijke Nederlandse dialecten: conditionering en geografie. In: L. Draye, H. Ryckeboer & J. Stroop (red.), *De variabiliteit van de (ə)n in het Nederlands, Taal en Tongval* 53, Themanummer 14, 7-51.
- Zonneveld, W. (1982).** The descriptive power of the Dutch theme vowel. *Spektator* 11, 342-365.

Bijlage

25 voorbeeldzinnen uit de voorleestaak van ons onderzoek naar de uitspraak van de *slot-n*, opgesplitst per woordtype. Per lexicaal item is slechts 1 rechtercontext opgenomen. De doffe, gereduceerde vormen zijn in de spelling aangegeven met 't (het), 'n (een), 'm (hem), d'r (daar) en 'r (er).

monomorfematische werkwoorden		
keten	P	Mijn buren willen dat ik de pitbull aan 't hondenhok keten
zegen	V	Ik zegen elke eerste zondag van de maand de gelovigen
baken	C	Ik baken straks 't weiland opnieuw met prikkeldraad af
toren	clitic	Ik toren 'r zeker boven uit, want 't zijn maar zielenpoten
teken	sjwa	Ik teken 'n contract pas na enige dagen bedenktijd
monomorfematische zelfstandige naamwoorden		
keten	P	Bij officiële gelegenheden dragen Nederlandse burgemeesters 'n keten
zegen	V	De paus vertrok snel nadat hij de zegen over de pelgrims had uitgesproken
baken	C	't Baken staat nog altijd aan de rechterkant van de haven
toren	clitic	't Is jammer dat de toren 'm 't uitzicht op de dierentuin beneemt
teken	sjwa	De kapitein gaf 't teken 'n half uur te vroeg
polymorfematische persoonsvormen		
tekenen	P	Ik heb gehoord dat zij morgen na ruggespraak met de artsenvereniging 'n contract tekenen
lopen	V	De deelnemers lopen op de eerste dag bijna zeventig kilometer
buigen	C	Judoka's buigen zowel voor als na de wedstrijd
leven	B+V	Je zou kunnen stellen dat we leven omdat we geboren zijn
bijten	B+C	Die honden bijten zodra ze 'n kippenpoot zien
polymorfematische infinitieven		
tekenen	P	Ik heb gehoord dat ze de wapenstilstand op 't vlaggenschip zullen tekenen
lopen	V	De kinderen mogen 's middags niet gaan lopen in de zonneschijn
buigen	C	Ze kunnen die ijzeren staven niet buigen zonder 'n machine
leven	B+V	Hij wil niet meer blijven leven omdat hij al meer dan negentig jaar is
bijten	B+C	Sneeuwwijte begon in de appel te bijten zodra die haar werd aangeboden
ruimtelijke bijwoorden		
beneden	P	Iedere ochtend komt hij als eerste naar beneden
midden	V	D'r staan drie koeien midden in de weide
binnen	C	Binnen zes minuten moet je hier terug zijn
buiten	VinW	Tijdens de sprint kwam Blijlevens helemaal langs buitenom
boven	sjwa	't Portret zou boven 'n brede ladenkast moeten hangen